

Кирил Василев

Хитростта на ренесансовия
политически разум

Името на Николо Макиавели, остроумният велик политолог, историк, социал-психолог, философ на Ренесанса, живял към края на XV и началото на XVI век, продължава традиционно да привлича вниманието и на нашите съвременници. Това е посмъртната слава на оригинален мислител, на човек, дълбоко въплътител в своята особена трагична обреченост хитростта и безстрашието на разума, обогатил с непреходни духовни ценности културата на обществото и цивилизацията.

Маркс причислява Макиавели към онези проникателни теоретици на новото време, които „започват да разглеждат държавата с човешки очи“, „да извеждат нейните естествени закони от разума и опита, а не от теологията.“¹ Индуктивният метод на изследванията замества схоластичните прийоми на дедукцията.

Руският историк и методолог на историята проф. Бицили дава още по-съдържателна характеристика на този флорентински мислител и парадоксален политик на Ренесанса. Като цитира книгата му „Владетелят“ – неговото най-забележително произведение за рационална политология – той преди всичко изтъква евристичното, парадоксално мислене на Макиавели и обстоятелството, че този флорентински правовед-изследовател, историк и теоретик, решава „наопаки“ проблемите на властта и социалното управление; тръгва като Христофор Колумб на Запад с цел да постигне източния бряг на една търсена голяма истина.²

Този парадоксален подход към проблемите на политологията бележи началото на нейното приземяване върху фактическите основи на социалната реалност, като преодолява мистичното преклонение на човека пред властта. Проф. Бицили подчертава синтезирано двете главни открития на Макиавели: първото – идеята на разума, че държавата е това, което е, т.е. че тя никога не трябва да се идеализира и фетишизира в духа на суеверията; второто откритие е констатацията, изводът, оценката, че и забележителните исторически дейци (владетели, държавници, политици) не трябва да се обкръжават с ореола на висша, неземна прослава, защото, в крайна сметка, и те, колкото и да са велики на сцената на живота, притежават не само така наречени „човешки добродетели“, но и „човешки пороци“, които често им са дори „необходими“.³

Ще добавим, че това разوماгьосване на политиката, на социалното управление, на държавническата, като че ли магьосническа технология на властта, е по достойнство неоспоримата, голямата идейно-

1. Маркс К., Енгелс Фр., Соч., 2 изд., т.1., стр. 11.

2. Николо Макиавели, „Князът“, Предговор от П. Бицили, С, 1933, стр. 3–4.

3. Николо Макиавели, „Князът“, Предговор от П. Бицили, С, 1933, стр. 4.

теоретическа заслуга на Макиавели. Този възхваляван и отричан досега мислител на Ренесанса принадлежи към духовните лидери на човечеството, към онези представители на безстрашието на разума, които са разбулвали фетишите на отчуждената същност на човека, предоставяйки на обществото възможност реално да схване „механиката“ на всяка социална диктатура.

* * *

Делото на Макиавели може да бъде разбрано само ако се разглежда в контекста на събитията, които разтърсват онази епоха. Това е благодатното и велико време на Ренесанса. То създава лидери на социалната революционна промяна, личности, обладаващи забележителна творческа мисъл, титанична воля, оптимистично самосъзнание, голяма чувствителност на духа.

С целия си културен блясък и новаторско дръзновение на гениални личности Ренесансът представлява исторически преломна, динамична епоха. В продължение на 200–300 години (XIV–XVI век) тази бурна епоха създава повече духовни ценности за настъпилния разцвет на цивилизацията, отколкото предишните 1000 години феодален живот на народите в социално разединена Европа.

Ренесансът започва от Италия, разглеждана като географско понятие. Тази обвеейна с античен ореол страна, достойно съхранила спомена за могъщата някога Римска империя, бойната слава на Цезар и мъдростта на Цицерон, през XIV–XVI век съществува разединена. Тя до голяма степен още продължава да носи феодална обществена структура, недоизживени средновековни традиции на социалния живот. В продължение на векове страната е разпокъсана на отделни държави и държавици (кралства, княжества, градове-републики). Това създава изключително драматична обстановка в различните райони на полуострова и съседните острови.

На територията на Италия възникват редица държавни формации с монархическа и републиканска структура, които имат различна и все пак твърде сходна историческа съдба: Сардинското кралство с пиемонтската област, Лигурия, остров Сардиния, Тосканската република с център големият град Флоренция, Неаполитанското кралство, Папската област, разположена около Рим, като специфична теократична държава, Сицилийското княжество (най-южната част от страната) и пр.

В тази разпокъсана Италия по традиция от миналото главата на римокатолическата църква постоянно дава простор на своите завоевателни

домогвания. Папството не престава да натрапва своята власт, като иска изцяло да господства и в светския живот на страната. Към Италия насочват своите завоевателни походи от Север също и германските императори, стоящи начело на „Свещената римска империя“. Те открито или прикрито се сблъскват с домогванията на палата.

Възникващите социални противодействия на отделните държави срещу външната опасност, която заплашва тяхната независимост, както и нарастващата все повече борба между силите на Ренесанса и представителите на феодализма, неизбежно създават поляризация на обществото в две противоположни партии в цялата страна. Политическият живот на Италия представлява една арена, в която се сблъскват непрекъснато гвелфите и гибелините. Взаимната им ненавист е дълбока и безкомпромисна. Гвелфите обикновено са по-заможни градски търговци и занаятчии, носители на Ренесанса, макар и често привърженици на папата. Гибелините изразяват интересите на феодалната аристокрация. Те обикновено търсят подкрепата на императора.

Италианският Ренесанс и Ренесансът изобщо е драматична епоха на преминаване от натуралното, затворено стопанство към пазарната капиталистическа икономика, от закрепостяващите личността институции на държавата към достъпни тогава, относително адекватни форми на демокрацията, от религиозния, мистичен към светски, рационалистичен светоглед на човека, от аскетичната към епикурейската етика, от средновековната, феодална, към новата антифеодална култура. В тази преломна ситуация на благодатното време човек духовно се разкрепостява като активен субект на историята, придобива неотменни права свободно (в относителен смисъл) да реализира своите индивидуални способности в професията, в любовта, в търсенето на щастието, в личната инициатива.

Ренесансът възниква от развитието на занаятчийството и търговията, извън феодалните отношения. На тази основа постепенно се извършва първата крупна по мащаби акумулация на свободен капитал. Това обуславя появата на банкерството, като необходимост на парично-стоквата циркулация, разширяването на производството и търговията, изграждането на нов тип централизирани градове с типичната ренесансова архитектура, които заместват средновековните, разпръснати малки селища и аристократични замъци.

Частната производствена инициатива и развитието на търговията, включително и зад граница, обуславят психическата нагласа, идеята за свободата на духа, за историческите права на човека, неговата

откритост към света и любознателност. В крайна сметка, това ново съзнание подкопава престижа на старите институции на клерикализма и феодалния деспотизъм, постепенно започва да разбира хуманната ценност на демокрацията, според възможностите на онази епоха, поне в границите на Западна Европа.

Отричайки средновековната аскетична и схоластична култура, господстваща дотогава, структурите и традициите на феодализма, Ренесансът обръща вниманието си към идеализираната антична епоха. Той намира там образци на демокрация, на епикурейство, на рационалистическа философия, на витално изкуство, на красота и възражда ретроспективно тези непреходни ценности на културата върху пиедестала на новата историческа основа.

Ренесансът най-напред и с най-голям исторически блясък процъфтява като грандиозно явление на материалната и духовната култура в италианските градове, обикновено републики: Флоренция, Генуа, Венеция, Пиза и др. Те стават богати, разкошни центрове на страната, от които се ражда свободна инициативна мисъл, научно дръзновение, красота, голямо изкуство, реномирана занаятчийска продукция, банкерство, търговия, преминаваща извън границите на държавата в европейските пазари, нова, оригинална, светска, възрожденска архитектура.

Може би социалната, истинска перла на Ренесанса е Флоренция. Този град, който стига до републиканска форма на управление, бивша територия на етруските, оправдава напълно семантичния смисъл на своето название. Думата „Флоренция“ буквално значи „Процъфтяваща“, или казано иначе – благоденстваща. През XII век този град е своеобразна комуна, обединяваща рицари (васали на васалите), насочена срещу феодалните владения на църквата и аристокрацията. В процеса на борбата много законни граждани на Флоренция стават занаятчии, търговци, банкери, заможни хора. Обединени повече в партията на така наречените прогресивни гвелфи, те побеждават гибелините през 1250 г. и ги изгонват от града. Републиканското управление тържествува. Същата година гвелфите изработват и приемат „първата конституция, закрепваща правата на народа“⁴

Започналата борба между съсловията продължава и по-нататък. През 1293 г. Флоренция – политически център на областта Тоскана, приема първата в Европа антидворянска демократична конституция,

4. Е. Федорова, „Знаменитые города Италии, Рим, Флоренция, Венеция“, М., 1985, стр. 207.

насочена пряко срещу привилегиите на старото общество. Тя въвежда и регламентира социална справедливост в ренесансовия смисъл на тази дума, като лишава категорично феодалната класа от нейните дотогавашни политически права.

По-нататък историята на Флоренция най-непосредствено е свързана с икономическата, политическата и културната дейност на фамилията Медичи. Това име буквално значи „лекари“, „медици“, което идва от предпочитаната елитна професия. Като знатна фамилия, превърната едва ли не в династия, Медичите постепенно се издигат на върха на забогатяващата социална прослойка. Те стават крупни търговци, банкери с влияние в Париж и Лондон, меценати на изкуството и науката, управители на Флоренция, противници на феодалната икономика и политика.

Медичите, освен това, изграждат великолепни паметници на Ренесанса. Тяхната забележителна политическа роля започва да се проявява от първата половина на XV век. Тъкмо тогава самата Флоренция постепенно става първостепенна водеща сила на Ренесанса. През 1434 г. Козма Стари Медичи е пълновластен управител на Флоренция. После го замества неговият син Пиеро, без да има качествата на своя баща. От 1469 г., според законите на династията и богатствата, управлението на Флоренция е в ръцете на Лоренцо Медичи Великолепният. Освен че има твърде много пари, за да господства като banker, той притежава и талант, ярки лични качества: закриля и насърчава литературата и изкуството, сам пише стихове, непрекъснато събира около себе си даровити хора, които създават културни ценности, преустройва и украсява града с великолепна архитектура.

В 1494 г. ретроградните сили на Флоренция организират въстание с антиренесансова насоченост. Медичите са разбити на политическата арена и изгонени от града. Политическата власт минава изцяло в ръцете на средна, отчасти плебейска маса, начело с еретика Савонарола, който еднакво ненавижда разложението на римския папа и възрожденската нова култура. В името на християнско-аскетичната етика той заповядва да се изгорят на площада „цяла планина произведения на изкуството, книги, скъпи мебели, женски украшения“⁵

Савонарола фанатично атакува епикурейството, разкоша, нравите опити „да очисти нравите на лекомисления народ“, както му изглежда, опорочени под влияние на дявола. „С пламенни проповеди“ на улицата предсказва настъпването на Божия съд, наказанието на грешниците на

5. Эрнст Лависс, Альфред Рамбо, „Всеобщая история“, М., 1898, т. IV, стр. 17.

земята.⁶ Опитът, макар и с добри намерения, да бъде върната историята назад, не успява. През 1497 г. Савонарола е отлъчен от църквата, на другата година – осъден на смърт, а след това изгорен като факел на кладата.

Преодолявайки религиозния фанатизъм и налагания безуспешно аскетизъм, Флоренция остава град-република. Тя се управлява от Сеньори с помощта на Съвета на 80-те, избран от Съвета на 500-те граждани. По това време Флоренция продължава да се изгражда като водещо италианско средище на Ренесансовата култура. Но в нейното управление настъпват превратности, резултат на острата политическа борба.

През 1512 г. отново се възстановява господството на Медичите. Дотогавашната републиканска форма на държавната власт е ликвидирана. Постът управител на Флоренция фактически заема Джовани Медичи, който на другата година става римски пана. В съотношението на политическите сили по нататък настъпва поредното наклоняване на везните към обратната посока. През 1526 г. Медичите отново претърпяват поражение. Възвръщат си пак властта в 1530 г.

Тази бурна обстановка на постоянни борби за тържеството на новата икономика, политика и култура извиква на сцената на социалния живот велики личности, гении на мисълта и делото. Ренесансът е драматична преломна епоха, в която се проявява индивидуален човешки титанизъм, едно съперничество на гения дори с Бога. Тази епоха създава личности колоси, хора, които притежават огромна творческа сила, безстрашие на разума, гигантска воля на духа.

Историята на Флоренция през XVI-XVI век изцяло е озарена от интелектуалното и естетическото лъчение на най-великите хуманисти, гении на Италианския Ренесанс. Почти всички са родени в този град на големия творчески размах, или в околностите му – красивата романтична Тоскана, творили са вдъхновени в него исторически непреходни ценности на италианската и на световната културна съкровищница.

Първият, с когото започва тази духовна епопея на Възраждането, е Данте Алигиери. Като велик син на Флоренция, с вълнуващите алегорични проекции на своята мисъл в илюзорния Ад на земята и фантастичния Рай на небето, той става непосредствен пророк на Ренесанса. Петрарка създава лиричното встъпление към новата историческа епоха. Този голям поет, син на флорентински нотариус, като вълшебник освобождава с нежни ръце любовта от аскетичната средновековна забрава.

6. Эрнст Лависс, Альфред Рамбо, „Всеобщая история“, М., 1898, т.IV, стр. 2.

Бокачо дава простор на лудориите и хитростта на чувствата между мъжа и жената. Без да зачита благоприличието на католическата средновековна етика, той фактически провъзгласява епикурейската наслада като висше ренесансово благо на човека.

В областта на изобразителното изкуство революционна, естетическа и хуманна роля против аскетизма и средновековието играе Флорентинската школа. Нейният родоначалник е художникът с ново, реалистично виждане Джото, след това идват Мазачо, Фра Анжелико и др. Така Флорентинската школа достига два най-високи върха на изобразителното изкуство на Ренесанса в Европа и света. Първият колос е живописецът Леонардо да Винчи. Роден в Тоскана, край Флоренция, с магията на четката той създава образа на величието и гордата одухотворена красота на човека в новата епоха. Микеланжело – също дете на Тоскана, извайва и портретира в истинския смисъл на думата, грандиозни по сила и размах титанични фигури. Това е галерия от превъплъщенията на могъщия ренесансов човек, възлизаш от земята към небето, или обратно – слизащ от небето на земята, гигант на духовна енергия, който сякаш иска да заповядва на вселената.

До атмосферата на Флоренция в това развълнувано време достига и ренесансовата философска мисъл. Широко известни са трудовете на естетици, хуманисти, етици, като Пиколо Николи, Джаноцио Манети, Лоренцо Вала и др., които защитават преди всичко честта, свободата и достойнството на човека.

* * *

Николо Макиавели постоянно живее в тази обща идеологическа и морално-естетическа атмосфера. Неговата биография като личност, мислител, философ и политолог е част от историята на Флоренция в периода на Ренесанса.

Макиавели произхожда от стара „патрицианска“ обедняваща фамилия. Роден е на 3 май 1469 г. във Флоренция. Баща му Бернандо Макиавели работи като квалифициран юрист-консулт, заема и длъжността касиер в една държавна институция. Неговата майка е също пряка потомка на древна флорентинска фамилия.

Още като дете Николо Макиавели започва усърдно да набира знания. До края на живота си той не престава да е „страстен любител на древните класици“, които разширяват кръгзора му, за да може напълно да разбере тайните на обществото, превратностите на живота в своята епоха.⁷

Сведенията за младостта на Пиколо Макиавели са твърде оскъдни. Първият негов личен документ, написан културно и то на латински, е от 1497 г. Тогава се укрепва републиката на Флоренция. Той самият навършва 28 години. Съществува спор в биографичната литература доколко Макиавели е образован по това време. Въпреки липсата на достатъчна информация по този въпрос, не може да се приеме оценката, че тогава знанията му не показват високо равнище. Има все пак достатъчно факти, които свидетелстват, че младият Макиавели познава отлично латинския език, пише на него и освен това упорито чете древногръцка и древноримска художествена и историческа литература. Тази негова лична ценностна ориентация му спечелва но-нататък богати знания в областта на философията и политологията.

Останал без никакви средства, през 1498 г. Макиавели е назначен за държавен секретар на Флоренция. Той влиза непосредствено в институцията на държавата. Неговата пряка длъжност е да пише протоколи на Съвета на Десетте, да завежда цялата преписка на правителството на Флоренция по вътрешните и външните работи, да съставя договори (официални документи) с други правителства.

Като изпълнява тези отговорни длъжности в апарата на държавата, Макиавели добива реална възможност да опознае стратегията и тактиката на социалното управление, тайните вътрешни механизми на правителствената политика. В същото време той се обръща към историята на народите в Европа и Средиземноморието, изучава древната класическа и средновековната литература. Това обогатява неговите автентични представи, респективно възгледи за технологията и развитието на властта в историята на цивилизацията.

През 1512 г. за Пиколо Макиавели настъпва лична драма. След връщането на Медичите във Флоренция той веднага е отстранен от заеманата 14 години държавна длъжност. Макиавели остава почти без хляб в разцвета на своята голяма творческа енергия, макар да има твърде многобройно семейство, жена и деца. Наскоро след това се открива заговор, насочен против току-що възстановената власт на Медичите. Макиавели е заподозрян като съучастник, арестуван е и е хвърлен в затвора. По време на полицейското следствие той се държи с голямо достойнство, с мъжествена воля, което респектира и собствените му врагове.

Освободен поради липса на доказателства, Макиавели не намира място на обществената сцена в културния живот на Флоренция.

7. Георг Вебер, „Всеобщая история“, М, 1888 г., т.Х, стр. 218.

Напълно изоставен от приятелите си, наклеветен и обруган, той пише стихове против своите врагове, изпълнени с много жлъч и голям сарказъм. Макиавели се настанява уединен в малка, скромна селска вила край Флоренция. Той признава своята изолираност в едно писмо: „Аз, казва Макиавели, съм се оттеглил на село, никога не виждам човешко лице и не зная нищо за това, което става по света. Аз трябва да размишлявам в тъмнината.“⁸

В друго писмо Пиколо Макиавели разказва за своята самовглъбена културна самота: „От гората отивам при един извор и оттам при капаните за птичета. Нося под ръка Данте или Петрарка, или някой от латинските поети, като Тибул, Овидий и др. Чета песните, посветени на любовната им мъка, припомням си моята и това ми доставя наслада.“⁹

Макиавели пише своите оригинални трудове повече нощно време. „Щом се мръкне признава той, връщам се вкъщи и влизам в моята работна стая. Хвърлям на прага всекидневните си измърсени, изкаляни дрехи, навличам придворните и така, преоблечен благопристойно, прониквам в дворците на великите хора от древността... Не се стеснявам да разговарям с тях, искам им сметка за техните дела и те ми отговарят с доброта... Аз съм потопен изцяло в този чуден свят и... си отбелязвах от разговорите всичко онова, което смятах за значително.“¹⁰

Така Пиколо Макиавели написва трудове, които се четат в продължение на векове, чак досега. Написва „Князът“, в български превод „Владетелят“ (1513 г.); „Размишления върху първите десет книги на Тит Ливий“ (1514–1516 г.); „История на Флоренция“ (1521–1527 г.). Към той научни произведения на Макиавели трябва да се добавят и комедиите му „Клиция“, после „Мандрагора“ и неговата новела „Белфагор“.

Заслужава да бъде отбелязан и фактът, че това забележително творчество на италианския философ и политолог е осъществено само за 10–15 години. То представлява един плод на голяма интелектуална енергия, на проникателно вникване в историята и на дълбок размисъл върху събитията на миналите времена в продължение на много изстрадали години.

Когато пише своите произведения, Пиколо Макиавели съзерцава ретроспективно драмата на античната, средновековната и ренесансовата цивилизация. Той анализира многовековната история на държавата, превратностите на политиката, иска да разбере как лидерите на

8. Макиавели, представен от Карло Сфорца, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 206.

9. Макиавели, представен от Карло Сфорца, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 217.

10. Макиавели, представен от Карло Сфорца, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 218.

обществото се издигат и падат в почти абсурдния хаос на събитията. За да открие законите на развитието в тази парадоксалност на историята, флорентинският политолог на Ренесанса, както сам отбелязва, постоянно се съветва, мислено разговаря (можем да предположим) с Аристотел и Тит Ливий, с Джаноцио Манети и Лоренцо Вала, с представителите на античната република и политиците на новата епоха. Когато пише своите произведения, в неговото съзнание витаят още идеите и художествените образи на велики творци на изкуството и красотата, от Вергилий и Овидий до Данте и Петрарка, Микеланжело и Леонардо да Винчи.

Тази обща идейна, естетическа и морална атмосфера, както и талантите създават от Пиколо Макиавели синът на Флоренция, велик драматичен мислител на Ренесанса. В неговата биография освен ролята на обективните социални условия и потребностите на епохата, като необходим компонент на личната му историческа реализация, голямо значение несъмнено имат и индивидуалните му качества.

Пиколо Макиавели отговаря на големите задачи на Ренесанса и антифеодалната борба не само със своята много характерна склонност да размишлява оригинално и дори нестандартно върху събитията и нещата, но и с вродения му темперамент, който издава гъвкави, подвижни рефлексии на нервната система. Общественото развитие в новата преломна епоха, но силата на необходимостта, изисква динамични характери, смели дейци на социалната арена, личности, способни бързо да се ориентират в сложната и драматична обстановка. Такива хора имат не само ярка душевна индивидуалност като личности, но и съответна външна физиономия на обрат.

Якоб Буркхарт описва дори „външността на човека“ в условията на италианския Ренесанс. Новата епоха, разкрепостяваща личността от аскетичната изсушеност и скованост на средновековната естетика, прокламира нови канони на красотата. Човек трябва да има тънък профил, заоблено лице, широки плещи, къдрава тъмна коса, бели ръце, дълги нежни пръсти, добра мускулатура.¹¹

Физиономията на Макиавели се познава точно, въпреки голямата историческа дистанция. Непосредствено след неговата смърт е била направена гипсова маска на лицето му. По нея скулпторът Бартулини точно извайва статуята на Макиавели. Запазени са и допълнителни сведения за колоритните нюанси на неговата физиономия, както и за цялата му външност.

11. Якоб Буркхарт, „Култура и изкуство на Ренесанса в Италия“, С, 1987, стр. 280–281.

„Макиавели – пише историкът Вилари е бил нисък на ръст, тънък по телосложение, с очи тъмни и живи. Косите му са били черни, като на гарван. Имал е малка глава, широко чело... тънки устни. А усмивката му с била «макиавелистка», страните му издадени напред, както тези на котка, на белка, на маймуна или на друго хитро животно.“ И накрая, „косми са покривали цялото му тяло.“¹²

Създаденият наистина точен портрет на Макиавели може да бъде още допълнен и детайлизиран. В живописните изображения на неговото лице изпъкват особено двете очертани „рогчета“ на високото чело, присвитите монголоидни очи, мускулестият профил на суховатото лице, тънките устни с подчертано иронично завити нагоре краища. Може да се каже доста уверено, че това е образът на гьотевския Мефистофел. От него лъха бързина, хитрост, ирония, неспокойство, като в една почти съвършена, божествена меркурианска фигура. И само напирашката интелектуалност на това просторно чело на Хомо сапиенс, като резултат и на влиянието на епохата, прави този човек духовен, по своему красив, един гений на Ренесанса.

В живота и творческото дело на Макиавели сякаш се борят хитростта и достойнството, лавирането и принципността. Изолиран и отблъснат след победата на Медичите в 1512 г. той прави опити, полага усилия да спечели доверието на новите знатни господари на Флоренция, надявайки се да получи отново държавна длъжност. Въпреки своите големи надежди, той не успява да спечели тази престижна и толкова желана позиция. Медичите докрай не му вярват. След дълги страдания, най-после, през 1527 г., той умира в бедност.

* * *

Шедьовърът на Макиавели е книгата му „Владетелят“. Макар и малка по обем, тя има богато и оригинално съдържание. Тази книга се посвещава с едно ласкателно обръщение на Лоренцо Медичи. Това е поредният опит на Макиавели покорно да умилистави господарите на Флоренция.

Като ренесансов политически трактат книгата „Владетелят“ отхвърля в текста, и още повече в подтекста, идеята за божествения произход на властта, на държавното управление. Тази господстваща в продължение на векове, канонизирана религиозна, християнска идея мистифицира отношенията между хората, които изграждат обществената

12. Жорж Нурижан, „Макиавели“, С, 1941, стр. 24.

система. По такъв начин фетишизацията на властта създава социално-психологически благоприятни условия за трайното съществуване на деспотични политически режими.

В противоречие с Аристотел най-видните християнски геолози от времето на Блажен ни Августин проповядват, разбира се абстрактно, като идеал, „Божията държава“. Този възглед съществува над 1000 години, догматично-традиционно, с категоричността на религиозна аксиома.

Изключително авторитетният философ-теолог Тома Аквински (XIII век) подчертава, че като разумно същество на земята, човекът „е съотнесен към Бога“, че неговата цел „не се поддава на постиженията на разума.“ И след това, че „всяка власт“ произлиза от Бога.¹³ Тази категорична мисъл е основополагаща, макар че философът не може да съгласува несправедливите форми на управление с премъдростта на Бога.

Макиавели решително поставя край на тази политическа теология. Той на всяка страница в книгата си „Владетелят“ обосновава, пряко или косвено, тезата, че властта произлиза от самите хора, от непрекъснатата борба между различни социални слоеве: богати и бедни, управляващи и управлявани, жадни за господство и нетърпящи това господство над главите си.

Макиавели определя същността на държавата като възплъщение на организирана сила. „Могат да се задържат – пише той – само тези държани, които... са в състояние да съберат достатъчно войска и да се отбраняват срещу всеки, който ги напада.“ Макиавели подчертава тази консеквентна мисъл като важна, ключова, принципна формулировка в своята политология. „Главните основи на всички държави – според него – са добрите закони и силната войска.“¹⁴ Позната е също и сентенцията му: всички въоръжени пророци побеждават, а невъоръжените биват побеждавани, дори ако са по-мъдри.

Николо Макиавели разглежда съдбата на владетеля, неговия успех или неуспех, в контекста на тази обща силова теория за държавата. Обобщавайки много факти от античната и средновековната политическа история, той създава една остроумна аналогия с царството на животните. „На владетеля – пише Макиавели – е необходимо да владее добре похватите на звяра. Той трябва да вземе пример от лисицата и лъва, защото лъвът е беззащитен срещу примката, а лисицата е беззащитна

13. Юзеф Богош, „Фома Аквинский“, М., 1975, стр. 123.

14. Николо Макиавели, Избр. съч., С, 1985, стр. 55–56.

срещу вълците.¹⁵

Наистина, тази оригинална метафора има дълбок, исторически, социален и социално-психологически смисъл. Човекът-лъв прогонва бързо вълците, оспорващи му властта, защото притежава необходимата брутална сила. Но той би могъл да попадне в примката, в клопката, защото не е достатъчно хитър, а в живота и на политическата арена срещу него излизат и много хитри конкуренти, врагове. От друга страна, човекът лисица най-ловко заобикаля примките, за да не падне в клопката, но такъв държавник няма достатъчно сила и безстрашие да прогонва и, ако трябва, да унищожава налиташите върху него вълци на два крака.

Следователно, психологията на властта по начало изисква съчетаването на двете зоологически, взаимно съчетаващи и взаимно допълващи се качества. Държавникът, владетелят по темперамент, по вътрешна психическа нагласа, трябва да бъде човек-лъв, дори жесток тигър, способен да се озъбва, дори да разкъсва жертвата и същевременно да представлява човек-лисица, който лавира, мами враговете; хитрува, обещава, но рядко изпълнява.

Макиавели придава голямо значение в политиката не само на първата, но и на втората зоотактика. Това е могъществото на хитростта в личната кариера на държавника. „Опитът... показва – пише Макиавели, – че в наше време велики дела извършиха тези владетели, които не държаха много на обещанията, с хитрост умееха да завъртат главите на хората и, в края на краищата, надделяваха над тези, които разчитат на честността.“¹⁶

Увлечен по тази коварна тактика на политическия разум, съчетавайки в своя начин на излагане на проблема безпощадната логика на изследователя, който наблюдава историята, със сарказма и иронията, Макиавели продължава: „Необходимо е... човек да умее добре да прикрива в себе си тази лисича природа и умело да се преструва. Защото хората са толкова глупави и погълнати от текущата нужда, че който иска да мами, всякога ще намери някой, който ще се остави да бъде измамен.“¹⁷

Макиавели открито, без никакво стеснение посочва пороците както на владетелите, така и на завладените обикновени хора. Неговата книга е политически трактат и социално-психологическа сатира, които на никого не прощава. „За хората изобщо пише той – би трябвало да се каже, че те са неблагодарни, лъжливи, страхливи, користолюбиви.“ Така че,

15. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 75.

16. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 74.

17. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 75.

по-добре е господарят да насажда повече страх, „отколкото да има желание да придобие любов.“¹⁸

Макиавели посочва освен това „добродетелите“, които сивата човешка гълпа желае да вижда като блестящи качества на своя владетел. При всяка историческа ситуация човекът, застанал начело на организираното в държавата общество, „трябва да изглежда милостив, верен на обещанията, хуманен, искрен и неподкупен.“ Тази апологетична представа на обикновените хора може да бъде илюзорна. „Така че – отбелязва Макиавели не е необходимо владетелят да притежава всички споменати добродетели. Необходимо е обаче да изглежда, че ги притежава. Нещо повече: бих се осмелил да кажа, че ако той ги притежава и всякога постъпва съгласно тях, тогава те са вредни, а ако само привидно ги притежава, те са полезни.“¹⁹

Тъкмо прилагането на такива средства и методи в политическата борба и в системата на управлението на обществото (лъжа, измама, демагогия, вероломство, насилие – качества, които съчетават природата на лъва и лисицата) показва съответно психическата и „морална“ същност на „макиавелизма“. Обаче това понятие фактически няма покритие с политологията на Макиавели като идеологическа система. То е само частен случай на екстремност на тактиката в екстремни ситуации, в преломна историческа обстановка.

Сам Николо Макиавели никога не абсолютизира политически значението на този „Макиавелизъм“. Напротив, на много места в своята книга „Владетелят“ той намира начин изрично да го диференцира, да ограничи неговата приложимост като методика, „Лъжата, вероломството, жестокостта – пише Макиавели – са добри, когато са необходими за укрепването на властта.“²⁰ Или казано иначе, когато една власт е разкладена и сериозно застрашена. Може да се припомни тук сентенцията на Христо Ботев, казана също в екстремна обстановка: „Има грях праведен и кражба свещена!“

Книгата на Макиавели „Владетелят“ представлява истинска богата рецептура, един политически наръчник за ефективните, съответстващи на конкретната ситуация методи на социално управление. Тази настолна книга за всеки държавник посочва с голяма прецизност на дозировката, кога и как и в каква пропорция да се прилагат милосърдието и насилието, истината и неистината, пестеливостта и щедростта, доверието и

18. Георг Вебер, „Всеобщая история“, т. X, стр. 220.

19. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 76.

20. Георг Вебер, „Всеобщая история“, т. X, стр. 220.

страха и т.н.

Опасно е, по думите на Макиавели, държавникът-владетел да проявява излишни жестокости, „постоянно да държи в ръцете си нож.“ Така той никога няма да се чувства сигурен. Владетелят има задължението да успокоява гражданите като ги привлича „с добри дела.“ Той трябва да се издига на поста си „по волята на народа“ и по-нататък „да запази неговата привързаност“ към властта. Между управляващи и управлявани трябва да съществува „приятелство“. Защото иначе, подчертава Макиавели, за владетеля „при нещастие... няма спасение.“ Народът „иска от него само едно да не бъде подтискан.“ При това неговите общи цели „са по-справедливи от тези на знатните.“²¹

В тази политологическа и социално-психологическа трактовка Макиавели напълно се извисява като представител на Ренесанса, демократ, идеолог на прогресивните сили, противник на деспотизма и не дотам приятел на знатната върхушка. Той смята, че идеална форма на управление на обществото е републиката, но предвижда и преходен период за нейната реализация, с участието на кралска власт на благородници, които, заедно с представители на народа, ще избягнат сътресенията.²²

Макиавели вижда в лицето на съвършения държавник-владетел мъгъща личност на мисълта и характера, една фигура на новата героика. Той сякаш пренася образа на Микеланджеловия титан от картините и скулптурите в най-висшата институция на новата единна, ренесансова държава. Владетелят, според Макиавели, трябва да бъде възплъщение на мощ и сила. Той „предизвиква презрение, когато го считат непостоянен, лекомислен, изнежен, малодушен, нерешителен.“ Владетелят е длъжен да проявява „смелост, величие, авторитет, сила.“²³

По думите на Макиавели, държавникът-владетел трябва да бъде щедър и пестелив, според отделните случаи. Щедър, когато раздава чужди средства, спечелени във от страната, и пестелив когато харчи своите средства и тези на поданиците си. При това Макиавели подчертава, че владетелят има задължението да избира най добри съветници, да не допуска до себе си ласкатели, „с които са пълни дворците.“ Защото всеки човек има честолюбие, обича да му казват приятни, хубави неща. Пиколо Макиавели намира и тук най-целесъобразната рецепта. „Няма друго средство казва той да се предпазиш от ласкатели, освен едно: да дадеш на хората да разберат, че не ще бъдеш оскърбен, ако ти казват

21. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 47, 49.

22. Жорж Нурижан, „Макиавели“, стр. 84.

23. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 77.

истината.²⁴

Овладеяйки с хладна логика своите чувства и пристрастия, Макиавели предлага умни решения за бъдещето на Флоренция. Неговата крайна цел почти винаги надхвърля границите на тази малка авангардна ренесансова държава. Политическото му кредо има широки национални мащаби. Той страстно желае да извърши обединение на цяла Италия, води борба против сепаратизма, който разединява страната на малки държавици.

Макиавели смята, че причината за тази национална разпокъсаност е папската власт. „Ние дължим нашето бедствено състояние – пише флорентинският мислител – на римската власт.“²⁵ Като не може да завоюва цялата страна и да я запази навсякъде под своето непосредствено господство, тя предпочита с интрига да я държи политически разпокъсана.

Макиавели очертава много вярно, в пълно съответствие с обективните закони на историческото развитие, главната стратегическа цел на прогресивните обществени сили в своята родина. Според него, тази върховна цел на борбата съчетава две политически задачи: решително премахване на светската власт на папата и обединяване на Италия, конституиране на суверенна и независима национална държава.²⁶

Светският философ, естетик и филолог Алексей Лосев припомня оценката на Маркс, който смята, че макиавелизмът като политика е „освободен от всякаква идейна връзка с морала и религията.“ Излиза, че в това учение на флорентинския мислител Ренесансът по начало сам се отказва от себе си, отрича своята хуманна същност и правата на личността.

Лосев също изтъква, че макиавелизмът наистина е насочен против господстващата система на възрожденските религиозно-моралистични и естетически ценности. Но в дълбоката същност на своята крайна стратегия на политическата борба тази оригинална идеология не излиза извън границите на новата исторически прогресивна духовна сфера.

Лосев отбелязва, че „Владетелят“ на Макиавели „формално също е възрожденски титан“, макар че тактически се освобождава „от християнския морал, дори от хуманизма.“ Важна е крайната цел на макиавелизма като ценностен критерий. „Последната идеология“ за него е националното обединение, създаването на ренесансова, социално просперираща държава. „Ето защо – пише Лосев – «макиавелизмът» за самия

24. Николо Макиавели, Избр. съч., стр. 96.

25. Георг Вебер, „Всеобщая история“, М., 1888, т. X, стр. 219.

26. Георг Вебер, „Всеобщая история“, М., 1888, т. X, стр. 219.

Макиавели е само разновидност на трагизма, в който целта и средствата се оказват в мъчително противоречие. “Тъкмо тази характерна колизия представлява „страшната трагедия на титаническата естетика“ в епохата на Ренесанса.²⁷

Следователно, макиавелизмът изисква една по-широка политическа и семантична трактовка от гледището на историята. Несъответствието само по себе си между целите и средствата, като характеристика на трагичния конфликт на личността, изразява една парадоксалност или неравномерност на развитието на различните компоненти на социалния живот.

Историята на цивилизацията е противоречива, драматична и само в динамичен, статистически, вероятностен смисъл – хармонична. Човечеството си поставя най-често задачи, които без съмнение произтичат като закономерна тенденция от вътрешното развитие на дадената социална (икономическа, политическа) система. Но тяхното разрешаване понякога се натъква на една или друга непреодолима, външна съпротива. Тогава хората, носители на прогреса, неизбежно изпадат в състояние на трагичен конфликт. Започва болезнена лична и социална драма, която предизвиква особена деформация на общочовешки ценности. Като акт на жестока реалистичност или на отчаяние субектът на историята възприема по пътя към целта екстремни политически средства, извън системата на общочовешките норми на морала.

Такава е ситуацията в Италия по времето на Ренесанса, когато живее Николо Макиавели. Общонационалната задача, поставена от историята, за обединение на страната, се оказва практически неразрешима с хуманните в онази епоха политически, морални средства и методи. Вероломството и жестокостта, които Макиавели препоръчва, или най-малкото приема, съответствуват на социалната ентропия, провокирана от външни противодействащи фактори, на господстващата неумолима трагичност на ситуацията. Приложението на нехуманни средства по пътя към една прогресивна, хуманна цел отговаря на също така нехуманната съпротива на реакционните мощни сили против нормалното, възходящо развитие на италианската нация при съществуващата конкретна обстановка.

В едно писмо до Пиеро Садорини от 1513 г. Макиавели оправдава, чрез конкретен анализ на исторически примери, своята екстремна, сурова тактика и политическа методика. Той принципно изтъква, че в

27. А. Лосев, „Естетика Возрождение“, М., 1978, стр. 257.

социалната дейност на хората „едно и също нещо“ като цел „може да бъде постигнато с различни средства“ че може да се върви напред „по различни пътища.“ Например, Анибал и Сципион – двама забележителни военачалници, постигат големи победи с противоположна тактика. Първият използва жестокостта и вероломството, за да обедини противниците на римската власт в Италия, което му гарантира предимство на бойната линия. Вторият „с милост, вяност и благочестивост“ печели подкрепа в Испания, против Анибал и така побеждава. Съвсем аналогични противоположни средства прилагат и други дейци на историята по пътя към целта. Император Тит смята, че може да загуби своя трон, ако престане да върши добро на хората. Но Нерон прилага сурова, безпощадна и вероломна тактика. Лоренцо Медичи обезоръжава народа си. Така постига една твърде стабилна власт на своя род във Флоренция. Но за да може да запази Болоня в ръцете си, Джовани Бентиволи, обратно – въоръжава народа и така получава необходимата опора.²⁸

Макиавели разбира като философ и антрополог, че природата е дала на хората „различни лица“ и още „различни умове и характери“. Това е устойчивата същност на всеки човек. Но времената исторически са променливи, а обстоятелствата – различни, подчертава по-нататък знаменитият флорентински мислител. Поради това, един начин на действие отговаря на определени условия, дава положителен социално-политически ефект, а друг начин на действие, който не съответства на условията, води човешката личност към нежелани резултати. „Могат – пише Макиавели – да дадат добро име на един владетел жестокостта, вероломството и неблагочестивостта в онази провинция, където милосърдието, верността и благочестивостта отдавна са изоставени, а за същото могат да послужат милосърдието, верността и благочестивостта именно там, където жестокостта, вероломството и неблагочестивостта от дълго време не са царували.“²⁹

Това показва една твърде относителна и реалистична, съобразена с конкретноисторическите условия на социалния живот, работеща етика. Очевидно Макиавели не абсолютизира жестоките и коварни политически средства за осъществяването на изключително мащабната национална програма. Той възприема тези наистина сурови методи на борба, защото съзнава, че при съществуващата обстановка на деспотизъм и сепаратизъм в Италия тактиката на ри царството, на меката ръкавица би

28. „Макиавели, представен от Карло Сфорца“, С, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 187.

29. „Макиавели, представен от Карло Сфорца“, С, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 190.

била практически безплодна и нецелесъобразна.

Като личност, великият философ и политолог на Флоренция никак не е лишен от благородство на духа и морална ценностна система. Той притежава и нежни чувства, почтеност, емоционален вътрешен живот, нравствена лична позиция. На 45 години попада в „златните мрежи“ на любовта. Понася мъжествено страданията в името на своя патриотичен идеал. Отвращава се от калните потоци на тогавашния „долен свят“. Въпреки че 14 години заема висока държавна служба, не търси материална изгода, не трупя богатства. След като умира, синът му Пиер съобщава на своя приятел Франческо Нело: „Нашият баща ни остави в ужасна бедност.“³⁰

Макиавели, както беше отбелязано, притежава и субективна, личностна склонност да използва и да възхвалява хитрия, ловкия разум. Не случайно тази, понякога скандализираща мотивация, определя сюжетната линия на неговите художествени произведения, които също изразяват моменти от идеологията на Ренесанса.

В комедията си „Мандрагора“ Николо Макиавели представя театрално смешни преめждия на красива млада жена, Лукреция, на нейния стар глуповат мъж, правовед Нича и на влюбения Калимако. Тази триъгълна конфликтна ситуация, позната от историята, се разрешава чрез ловкото взаимодействие на хитростта и глупостта. Младият Калимако, дегириран като лекар, стига под носа на Нича в леглото на Лукреция. Възхитената от развитието на тази комична, желана ситуация на чувствата и домогванията, вече забременялата хубава жена казва на любимия победител: „Твоята хитрост, глупостта на моя мъж, простотията на моята майка и низостта на моя духовник ме заставиха да направя това, което аз никога не бих направила по свой почин... Това стана по благоволение на небето, което се разпреди така.“³¹

Няма съмнение, че този комичен сюжет има субективна и обективна детерминация. Той съответства на хитрия, на ловкия „меркуриански“ характер на самия Макиавели, на неговата обща психическа нагласа. От друга страна, тази художествена сюжетна линия отразява импулс на свободолюбив, разкрепостяване на по локала любов, или казано иначе, духовни ценности на Ренесанса. В нея дълбоко се чувства и поетиката на Бокачо, неговият антиаскетизъм, една естетизация на еротиката, еманципирани природата на човека.

30. „Макиавели, представен от Карло Сфорца“, Библ. „Безсмъртни мисли“, стр. 223, 225, 245.

31. Видж „Хрестоматия по Западноевропейской литературе“, М., 1947, стр. 141.

* * *

Приживе Пиколо Макиавели никога не се радва на достатъчно зачитаща го, благоприятна социална среда. Той сякаш по силата на една обреченост, е заобиколен повече с врагове отколкото с приятели. Дори мнозина, които четат книгата му „Владетелят“ и черпят знания от нейните мъдри, понякога парадоксални сентенции, в същото време го ненавиждат, или правят кисели гримаси, когато разлистват всяка провокираща страница на това уникално съчинение. Защото Макиавели казва безпардонно истини, отразяващи грубата, при много случаи аморална и жестока, понякога цинично-лицемерна политическа практика. Той разкрива много смело хитростта и коварството на управляващия държавата разум не толкова като грешка на човешкото битие, на обществения прогрес, а повече като необходимост на развитието, като целесъобразна логика на историята.

Поради лъкатушенията на дейността и възгледите на Макиавели, макар те да имат определена принципна ориентация, флорентинският политолог, мислител на своята епоха има твърде много врагове на идеологическата арена от различни посоки. Така противниците на Медичите го гледат с лоши чувства за неговото приспособяване към Лоренцо Медичи. Апологетите на княжеската власт не му прощават неговите републикански възгледи. Католическата църква и лично паната виждат в негово лице „хидра“, която безпощадно трябва да бъде смазана. Особено яростни врагове на Макиавели са йезуитите, водещи борба за пълно господство на държавата пол властта на църквата. През 1559 г. папа Павел VI посмъртно забранява произведенията му, които биват изгаряни, осъждани на ауадафе. Дори протестантите, макар и отляво, стават негови заклетни врагове, най-малкото за това, че той няма почитително отношение към религията.

Въпреки тази кампания на омразата и злословието книгата на Макиавели „Владетелят“ се разпространява по света, още в бурната епоха на Ренесанса. Тя добива широка известност, превеждат я на различни европейски езици. Нейната читателска публика, дори в княжеските и кралските дворци на Европа, все повече нараства.

Според запазените исторически сведения Карл V изучава „с голямо усърдие“ книгата на Макиавели „Владетелят“ Същевременно, предвидливият крал посвещава и своя придворен син в политическите уроци на тази книга. „Владетелят“ са чели още Мария Медичи, Хенрих III, Хенрих IV, крале и принцове на Англия, папа Сикст V. Дори султаните

Мурад IV и Мустафа IV заповядали да се преведе на турски език тази нашумяла книга на Макиавели. Те започват най-ревностно да я четат и да усвояват нейните правила в контекста на османския политически деспотизъм.

След като на един дъх прочита „Владетелят“, шведската кралица Христина пише на бялото поле на книгата: „Максимално възхитително! Как хубаво е казано!“ През XVI век Алберто Джентиле – известен, голям специалист в областта на юриспруденцията, смята, че Макиавели е забележителен политически писател на своята епоха. Негов искрен поклонник става по-късно и Наполеон Бонапарт.

Освен прикритата или открита ненавист на клерикалите, на йезуитите, към Николо Макиавели отправят своята омраза и не малко европейски монарси, както и висши сановници на феодализма. Те като че ли се чувстват разобличени от неговата книга. Прочитайки в адаптиран превод на немски език тази книга, пруският крал Фридрих Велики, въпреки своята култура и дружбата му с гениалния френски просветител, антиклерикал, философ, историк Волтер, „ожесточено се нахвърли против Макиавели.“ Може би защото най-просветеният монарх на тогавашна полуфеодална Европа е донякъде разобличен, той не може да не открива собствени коварства и пороци в произведението на флорентинския мислител от времето на Ренесанса.³²

Против Макиавели, против неговата книга „Владетелят“ се изказва „с голямо презрение“, с дълбока омраза и австрийският сановник, реакционен дипломат княз Метерних. В това няма нищо чудно като факт на историята. Защото Метерних олицетворява създадения от него Свещен съюз на реакционна, полуфеодална Европа срещу делото на Френската революция, срещу призрака на великия корсиканец Наполеон Бонапарт и оттам срещу Макиавели. Това показва, че идеите на флорентинския мислител от времето на Ренесанса намират политически резонанс в бурните събития на XIX век, или по-точно, представляват един акомпанимент в симфонията на новата, антифеодална, революционна епоха.

Николо Макиавели, като блестящ политолог и социал-психолог, запазва достойно място в историята на цивилизацията, запазва го без това, което е наречено „макиавелизъм“. Хитростта на разума се освобождава исторически от непочтените, сурови, антихуманни политически средства на борба, показващи определени деформации на ценностната система на човека в екстремни ситуации.

32. Виж Жорж Нурижан, „Макиавели“, С, 1941, стр. 68–69.

На гроба на Макиавели, разположен като паметник на една бурна епоха сред упокойната тишина в лоното на Флорентинската църква „Санта Кроче“, стои надписът: „Няма похвала, достойна за него“. Така потомците изразяват своята голяма признателност към великия мислител на Ренесансова Италия.

КРАЙ

© 1991 Кирил Василев

Сканиране и разпознаване: sir_Ivanhoe
Последна редакция: NomaD, 2 декември 2007 г.

Публикация:
Еспас-2007, 1991 г.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4439>]